

(Республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны және дінтану институты)

ХАНДЫҚ ДӘУІРДЕГІ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Мақалада қазақ ойшылдары шығармаларының эстетикалық ойларының негізгі өзегі – үйлесімге ұмтылу, жақсылық пен жамандықтың арақатынасы, тұрмыс эстетикасы екендігі сарапталған. Өз шығармалары арқылы ақын-жыраулар жан сұлулығы мен тән сұлулығының үйлесімділігіне үндейді, әсемдікке ұмтылуға шақырады. Бейнелерді, кейіпкерлерді көркем сипаттау арқылы сөз өнерінің жоғары үлгісін көрсеткен ойшылдар шығармаларының эстетикалық-тәрбиелік маңызы осында.

Кілт сөздер: эстетика, өнер философиясы, мәдениет, әсемдік, сұлулық, махаббат, бақыт, сезім, мейірім, көркемдік.

Ключевые слова: эстетика, философия искусства, культура, красота, любовь, счастье, чувство, нежность, привлекательность.

Keywords: esthetics, art philosophy, culture, beauty, love, happiness, feeling, tenderness, appeal.

Қазақ халқының қалыптасуы барысындағы эстетикалық ой-пікірлердің дамуы бірнеше кезеңдерден өткен. Халықтың эстетикалық құндылықтары алдымен фольклорда – тұрмыс-салт жырларында, аңыздар мен мифтерде, батырлық және лирикалық эпоста көркем түрде баяндалған. Халықтың дәстүрлі тұрмысы мен бүкіл тыныс-тіршілігіне ежелден бастап-ақ сұлулық, эстетикалық көркемдік тән болды. Эстетикалық бастама дәстүрлі тұрмыста, күнделікті іс-әрекетте көрініс тауып, ондағы сұлулық пен мейірімділік ұғымдары қатар қойылды. Даланың әсем көркі аңызды, жырды, тарихты өзі туғызды, әр өзен, таудың аталу тарихы аңызға айналып, жырға қосылды. Көшпелі қазақтың сан қилы құбылыстарын көзімен көріп, көңілімен түсінуі ән мен жырдың тууына түрткі болды. Көш бойы жол қысқарту мақсатымен әңгімеші, жыршылар түрлі әңгіме, жырлар айтып, ол ауыздан ауызға тарады. Бұл халықтың әдет-ғұрпына сіңісіп, дәстүрге айналып кетті.

Ауыз әдебиеті әсемдік пен сұлулыққа толы, онда ғасырлар бойы ел арасына тараған халықтық эстетиканың мол байлығы сақталған. Ауыз әдебиетінде халық жеке бастың мұң-мұқтажынан гөрі халық мүддесін жоғары қойды, онда ел мәселесі, бірлік, әлеуметтік жағдай басты орын алды. Әрқашан халық біртұтас, жұрт болуды, жау шақыншылығына

біріге соққы беріп, ел тыныштығын берік сақтауды мақсат етті. Осы мәселелерді ақын-жырауларымыз өз шығармаларына арқау етті.

Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің негізгі құралы – өнер. Ол шындықты көркем, сезімді қабылданылатын бейнелер арқылы бере отырып және осылар арқылы адам сезімі мен санасына әсер етіп, оның көзқарасын қалыптастыруға жәрдем етеді. Сөзді өнер ретінде қарастырсақ, өнер – өз кезегінде, эстетика ілімінің негізгі объектісі. Неміс философы Гегель эстетика терминін «өнер философиясы» десек дұрыс болар еді деген екен. Маркс өнер әсемдікпен тығыз байланысты, ол адамдарға эстетикалық ләззат беріп, оны ұғындыратын пән деп қарады. Егер сен өнерден ләззат алғың келсе, онда сен көркемдік жағынан білімдар адам болуың қажет дейді. Өнер дегеніміз – адамның болмысты бейнелеуінің айрықша формасы, өнердің түрлері көп: сәулет өнері, сымбат өнері, кескін өнері, әуез өнері және сөз өнері. Қандай сәулетті сарайлар, әсем суреттер, әдемі ән-күй болсын, сөзбен суреттеп, көрсетуге болады, сөз өнерінің ерекшелігі осында. Сөз өнері өмірді әр қырынан көрсете алады. Ол адам өмірінің ой-сезіміне ой жібере алады, адамның ең күрделі, ең нәзік толқу-толғанысын түсініп, баяндап бере алады. Ауыз әдебиетімен қатар халық музыкасы да дамыды. Қазақ халқы өлеңге шешен сөйлеуге қандай шебер болса, ән салуға, күй шығаруға да дарынды болды. Өлең-жырлары ой мен сезімге толы болып, әсемдік пен сұлулық ұғымдарын тудырды. Қазақтар өнерді жоғары бағалаған, оның қоғамдағы орнын, күнделікті тұрмысқа қажеттігін, қай өнердің болсын, адам өміріне ықпал ететіндігін жақсы білген.

Қазақ халқы үшін өмір сүру, мәнді өмір сүру ең басты құндылықтардың бірі. Халық өмірді, жарық дүниені жоғары бағалайды. Жарық дүниені түсіну, білу – адамның рухани тәжірибесінің негізі. Қазақ философиясында, дүниетанымында Жарық дүниеге көзқарас, онымен қарым-қатынас негізгі орын алады. Қазақ Жарық дүниенің шексіз шалқарын көзбен де, қиялмен де көріп, ой көзіне салады. Қазақ философиясының Жарық дүниеге көзқарасының биіктігі мынадай ой-тұжырымда: бір жағынан «бұл дүние – біртұтас десе, екінші жағынан «адам мен әлем біртұтас» деп түйеді» [1, 36]. Осы біртұтас дүниеде адамның өз орнын сезіне білуі, ол орнының Жарық дүниенің үзілмес өмірінің керегі екендігін білу – өз алдына бір шоқы. Жарық дүние бүкіл Әлемді бейнелейді, сонымен бірге адам әлемін, адамдардың тіршілігін аңғартады.

Қазақтың төлтума эстетикалық мәдениеті хандық дәуірінде қалыптасты. Ол ақын-жыраулар шығармаларында өзінің шарықтау шыңына жетті. Асан қайғы, Қазтуған, Доспанбет, Шалкиіз, Ақтамберді, Бұқар жырау, Шал, т.б. ақын-жыраулардың эстетикалық ізденістері көшпенділердің дүниені қабылдауын білдіреді.

«Таза мінсіз асыл сөз, ой түбінде жатады» – Асан қайғы сөздің нарқы мен парқын біліп, қадірін түсінген шешен. Ол кімнен болса да қасиеттің рухын күтті. Өмір сүрудің негізгі мәні туралы айта келіп, Асан қайғы жақсылардан үлгі алып, жамандардан бойды аулақ салудың қажеттілігін, жас ұрпақтың ата-анасын, үлкендерді сыйлап қастерлеуін, олардың ақылын тыңдап үнемі басшылыққа алуын, ізгі ниетті жайсаң жан болып өсу қажеттігін еске салады. Оның толғауларында адамға деген мейірімділік, қайырымдылық, сүйіспеншілік қай жағынан болса да, бірін-бірі толықтырып жатады, туған-туыстармен тіл тигізіп, қырқыспайтын, бет жыртысып көңіл қалдырмайтын татулық сезімі айқын білінеді.

Әдептіліктің әр қыры мен сыры — бақыт көрінісіне лайық. Дегенмен бақыт — адамға деген ерекше сыйласу мен махаббат сезімнің үйлесімі мен иірімі. Бақытты жандар ғана өзара түсінісе де, жақындаса да, біріге де алады.

Бақытқа кедергі – ағайын мен ел арасындары бітімсіздік, ондағы мүдде алшақтығы, қасиет кенжелігі, сөйлесу қағидасының бұзылуы. Сөйлесуде өзара түсінік жетіспесе, онда үйлесімділіктің, ынтымақтың болуы мүмкін еместігін, зияндық — күйзеліс көрінісі, адамгершіліктегі ғаріптік белгісі.

Бұл заманда не ғаріп?

Ақ қалалы боз ғаріп

Жақсыларға айтпаған

Асыл, шығын, сөз ғаріп;

Замандасы болмаса,

Қариялар болар тез ғаріп...

Ата жұрты бұқара

Өз қолыңда болмаса,

Қанша жақсы болса да,

Қайратты туған ер ғаріп [2, 27-б.]

Адамның ішкі дерті азғындаған уақытта, замандағы ғаріптің түрі де, зардабы да көбеймек. Ғаріптік — заман ағысы адамзат тіршілігіне ыңғайсыз жағдайда дерт болып асқындамақ. Бірақ Асан қайғы заманды құрастырушы мен билеушілердің мінез-кұлқын, іс-әрекетін сынап мінеді. Адамын тану арқылы ақын заманды тануға, заманның ағымын пайымдауға талпынды. Мұраты биік адам мен ұрпақ қана заманды өз талаптарына сай дұрыстауға ықылас-ынта білдіреді..

«Бақыт – өз басың үшін көксейтін игілік, – дейді әл-Фараби, – өйткені [бақыттың] ар жағында адамның қолы жете алмайтын бұдан артық нәрсе жоқ. Бақытқа жетуге көмектесетін еркін әрекет – тамаша әрекет. Мұны туғызатын әдет-ғұрып – қайырымдылық. Қайырымдылық дегеніміз оның өзі белгілеген, бірақ бақытқа жету мақсатынан туған жақсылық. Бақытқа жетуге бөгет жасайтын әрекет жаман немесе сұмпайы әрекет болмақ. Бұл әрекетті туғызатын әдет-ғұрып – кемшілік, кесапат, пасықтық» [3,308б]. Бақыт дегеніміз — өзі болмысының шарттары мен адамның кең ауқымды ішкі қанағаттанушылығына сәйкес келетін, өмірінің толыққандылығы мен маңыздылығын, өзінің адамдық мұратына жету күйін көрсететін моральдық сана ұғымы. Бақыт мұраттың сезімдік-эмоциялық формасы болып табылады. Бақыт ұғымы белгілі бір нақты объективті жағдайды немесе адамның субъективті күйін сипаттап қана қоймайды, сонымен бірге адам өмірінің қалай болуы керек екендігі, ол үшін ненің игілікті бола алатыны туралы түсініктерді де саралайды. Осыған байланысты бақыт ұғымы нормативті-бағалық сипат алады. Бақыттың мазмұны әр адамның өз өмірінің мұраты мен мағынасын қалай түсінуіне байланысты. Көптеген адамдар бақытты махаббатпен байланыстырады.

Махаббат жолында бүкіл өмірін, байлығын, мансабын сарп еткендер де аз емес. Осы жерде қазақтың батырлық жырлары мен лиро-эпостарының кейіпкерлерін еске түсірейікші. Қыз Құртқа үшін Қобыланды, Гүлбаршын сұлу үшін Алпамыс, Қыз Жібек үшін Төлеген, Баян сұлу үшін Қозы Көрпеш өздері сүйген арулар үшін өмірлерін қиюға да дайын еді.

Махаббат үшін аңызға татитын ерліктер мен адамды таңғалдыратын әрекеттерге баратындар барлық кезеңдерде де, барлық елдерде де аз болмаған. Шын ғашық адамдар үшін құйылып жатқан байлығың да, асып тұрған мансабың да қажетсіз болып қалуы әбден мүмкін. Қарсы жыныс өкіліне деген алабұртқан құлшыныс, жұптасып өмір сүруге ұмтылу құбылыстары о бастан тек адамдарға ғана тән, табиғи, сонысымен де заңды құбылыс. Сондықтан да махаббатпен өмір сүру бақыттылықтың басты белгілерінің бірі болып келді және бұдан былай да бола береді. «Кейде есер көңіл құрғырың, махаббат іздеп талпынар» немесе «Махаббат — өмір көркі» дегенде, ұлы Абай бақытты өмір сүрудің осы факторына сүйеніп айтса керек.

Шын махаббат екі жақтың психологиялық және тән үйлесуінен, олардың бірін-бірі үнемі аңсап тұруынан, түптеп келгенде, өмірге ұрпақ келтіруге бастап апаратын жұптасқан тұрмыс құруынан көрініс береді. Махаббат – адам өмірінің аса нәзік, оның бақытына тура қатысы бар маңызды қыры.

Сұлулық — материалдық және рухани дүниенің адамды ләззатқа бөлейтін сипаты, әсемдік, әдемілікпен тектес эстетикалық ұғым. Сұлулық объектілердің сыртқы және ішкі қырларын бірдей қамтиды. Ал әсемдік құбылыстардың сыртқы көзге түсетін және пішіндік ерекшеліктерін эстетикалық тұрғыдан қабылдауға жатады. Сұлулықтың, ең алдымен, тепе-теңдік, тұтастық, үйлесімділік, ырғақтылық сынды, табиғи өлшемдерін эстетикалық түйсінуде адамның сезім мүшелерімен қатар, оның ішкі түйсігі мен ақыл-парасаты ерекше рөл атқарады. Пішіннің сыртқы сұлулығы оның ішкі мазмұнымен сәйкес келмеуі мүмкін. «Жылтырағанның бәрі әдемі емес» демекші, керісінше, сыртқы сұрықсыздық пен сиықсыздық тасасынан жоғары жан сұлулығын кездестіру әбден мүмкін.

Асан қайғы толғауларында қазақ даласының сұлулығы, жер байлығы, аң-құстар тыныс-тіршілігі, олардың географиялық мекен-жай күйі тілге тиек болады. «Аққу құстың төресі, ен жайлап көлде жүреді» деген шумақтан, сұлулық сүйкімділікті ұштайтынын пайымдаймыз. Көркемдіктің жан семіртетінін, сүйкімділіктің тән тазалығына еритінін «Бұл заманда не ғаріп» деген өлеңінен аңғарамыз. Жыраудың «Иіс майын жамандап, жұпар қайдан табасың? Көлдің суын жамандап, Еділ қайдан табасың?» дегені атамекенді ардақтай білуге шақырғанындай.

Қазтуған жыраудың шығармашылығындағы эстетикалық үрдістерді – оның туған жермен қоштасу жырынан көреміз.

Алаң да алаң, алаң жұрт,

Ағала ордам қонған жұрт,

Атамыз біздің бұ Сүйініш
Күйеу болып барған жұрт,
Анамыз біздің Бозтуған
Келіншек болып түскен жұрт,
Қарғадай мынау Қазтуған батыр туған жұрт,
Кіндігімді кескен жұрт,
Кір-қонымды жуған жұрт,
Қарағайдан садақ будырып,
Қылшанымды сары жүн оққа толтырып,
Жанға сақтау болған жұрт! [2,32-б.]

Бұл жолдарда адамды баурап алар ерекше бір күш, адамды елітіп, ерітетін нәзік бір эстетикалық сезім жатыр! Туған жерге, оның өзін қоршаған, әлі адам қолы бүлдірмеген табиғатқа деген махаббаты көрініс тапқан. Еділ жөнінде айтылған:

Шырмауығы шөккен түйе таптырмас,
Балығы көлге жылқы жаптырмас,
Бақасы мен шаяны
Кежідегі адамға
Түн ұйқысын таптырмас [2,32-б.]

деген жолдар нағыз суреткердің қолынан шыққан. Сүйкімсіз шөп шырмауықтың қалыңдығы, адамға тыныш ұйқы ұйықтатпайтын бақа-шаянының көптігі де жырауға соншалық ыстық. Туған жердің қасиеттілігінің бір белгісі іспеттес. Осы тамаша толғау:

Сөйткен менің Еділім,
Мен салмадым, сен салдың,
Қайырлы болсын сіздерге
Менен қалған мынау Еділ жұрт! –

деп Еділ бойында қалған түрік тектес руларға бақыт, береке, тыныштық тілеумен аяқталады.

Қазақ халқы үшін ол орталық – Жер, туған жер, Отан. Жыраулар дүниетанымы осы жермен, табиғатпен бөлінбес бірлікте көрінеді.

Жабағылы жас тайлақ,

Жардай атан болған жер.

Жатып қалған бір тоқты

Жайылып мың қой болған жер.

Жыраудың туған жерге деген махаббатында шек жоқ. Оның өзін қоршаған, адам қолы бүлдірмеген табиғат туралы түсінігі, өмірге көзқарасы көрінеді. Табиғат аясындағы ақын қиялы өзінің ұшқырлығымен, кеңдігімен таң қалдырады.

Қазақ дүниетанымында ел мен жер егіз деген ұғым бар, – дейді Нұрланова Қ.Ш. – бұл принципті түсінік қазақтың табиғат – Ана деген рухани ойын жеткізсе, сонымен қатар табиғатқа деген ерекше қарым-қатынас, оны ерекше сезіну бар [1, 3б]. Ел мен Жер егіз деп білген халық табиғаттың адаммен байланыс жақындығын аса бір даналықпен, көрегендікпен тұжырымдаған. Табиғат пен адамның егіз сынды байланысын көркем түрде жеткізе білген. Қазтуған жырау ең алдымен адам баласы жерге борышты, осы жерде Ол дүниеге келді, өзінің адамдық кейпіне ие болды дейді. Жер – Ана, жер – сенің асыраушың, оны тек пайдаланып қана қоймай, гүлдендіріп, өсіру керек. Жер адам өмірімен байланыста қаралады.

Жорықтың алдыңғы шебінде, айтыс-тартыстың басы-қасында, елдің бел ортасында жүрген Шалкиіз жырау елдік пен ерлік, жақсылық пен жамандық, шеберлік пен шикілік мәселелеріне баса көңіл аударған, кісілік қасиеттерге әр сақтан қайта-қайта оралған.

Жақсының жақсылығы сол болар,

Жаманменен бас қосып,

Сөйлемекке ар етер,

Жаманның жамандығы сол болар,

Сөйлесе дәйім бетін қара етер,

Бір жақсыға басың қосып сөз айтсаң,

Сол жақсы жамандығың жақсылыққа жыр етер [2,44б].

Жаманның жауы — тілі мен пиғылында, икемсіз қылығында. Еріккеннен қызыл тілін тыймайды, жалғандықты жамылған сусыма сөзі аузына сыймайды. Қисынсыз қылығымен көрінгенді қинайды. Іске ебі жоқ, бос сөзі көп есіктен күле кіріп, күңірене шығады. Жамандар қоңқалап, бір жақсыны көре алмайды. Жаман ұшқан жапалақтай аяқ астынан табылады, жағасы оның тайғақ, әркімге ұрынады. Жақсы мен жаманды адамдық пен күрес өлшемімен іспеттеген Шалкиіз жырау тағлымы мол өсиеттер қалдырды:

Атаның ұлы жақсыға,

Малыңды бер де басың қос,

Бір күні болар керегі...

Жаманға сырынды қосып сөз айтпа,

Күндердің күні болғанда,

Сол жаман айғақ болар басыңа [2, 446].

Ақтамберді жырау шығармалары – эстетикалық ойлардың қайнар көзі деп айтуға толық негіз бар. Өйткені оның поэзиясы әсемдікті, әдемілікті, трагедиялық жағдайларды суреттеуге арналған. Өз шығармалары арқылы өзі өмір сүріп отырған заманының эстетикалық идеясын көрсетуі және оған ұмтылуы Ақтамберді поэзиясының эстетикалық құндылығын толықтырады.

Жағалбай деген ел болар,

Жағалтай деген көл болар,

Жағалтайдың жағасы

Жасыл да байтақ ну болар [2,666].

Өзінің толғауларында эстетикалық талғамның жоғары деңгейін көрсете отырып, Бұқар жырау эстетикалық тәрбие туралы құнды ойлар айтады. Бұқар жыраудың шығармаларын талдау арқылы олардағы эстетиканың негізгі өзегі – үйлесімге ұмтылу, жақсылық пен жамандықтың арақатынасы, тұрмыс эстетикасы болып табылатыны көрінеді. Сонымен қатар жырау толғауларында трагедиялық сарын басым жатыр. Өз шығармалары арқылы жырау жан сұлулығы мен тән сұлулығының гармониясына үндейді, әсемдікке ұмтылуға шақырады. Бейнелерді, кейіпкерлерді көркем сипаттау арқылы сөз өнерінің жоғары үлгісін көрсеткен Бұқар жыраудың шығармаларының эстетикалық-тәрбиелік маңызы осында.

Бұқар жыраудың бас тақырыбы: дүние көркі — адам, адам көркі — оның жасар игілігі, белді қасиеттері; дүние – бай мен жарлы-жақыбайға ортақ, алма-кезек, мұнда мәңгі байлық та, жарлық та, көптік те, жалғыздық та жоқ. Адамның табиғатынан белсенді тұлға екендігіне жырау айрықша мән береді.

Адамзаттың баласы

Атадан алтау тумас па,

Атадан алтау туғанмен

Оның ішінде біреуі арыстан болмас па!

Арыстанның барында

Жорғасы болса мінісіп,

Торқасы болса киісіп,

Толғамалы қамшы алып,

Толғай да толғай дәурен сүрмес пе [2,116-б.], –

деген толғауы осы ойдың айғағындай.

Сөз болып отырған кезеңдегі жырдан дауыл тудырған саңлақ жыраудың тағы бірі – Үмбетей жырау. Үмбетейдің жыр-толғауларында эстетикалық ойлар өзі өмір сүріп отырған заманның тұрмыстық келбетінен туындап, сол кездің құндылықтарын сипаттау арқылы көрінеді. Мәселен, тұрмыс-тіршілігі көшпелі мал шаруашылығымен тығыз байланысты болған қазақ қоғамында төрт түліктің орны ерекше болғандығы мәлім. Соған байланысты біз шығармашылығын талдап отырған жыраудың толғауларында төрт түлікке, олардың сынына байланысты жолдар көптеп кездеседі. Бұл бағыттардың ұрпақ үшін, оның эстетикалық тәрбиесі үшін маңызы өлшеусіз.

XVIII ғасырда өмір сүріп, өзінің артына үлкен поэтикалық мұра қалдырған ақын Тәтіқараның шығармаларының қазақ педагогикалық ойлар тарихындағы алатын орны ерекше. Өзінің өлеңдерінде ақын салыстырулар арқылы түрлі эстетикалық категорияларды көрсетіп, олардың мәніне үңілген. Жалпы алғанда, Тәтіқара ақынның шығармаларында тек эстетикалық тәрбиеге ғана емес, сонымен қатар патриоттық-отансүйгіштік, адамгершілік тәрбиеге қатысты ойлар бір-бірімен астасып, тұтас тәлім-тәрбиелік идеялар жүйесіне айналған.

Ұрпақтың эстетикалық тәрбиесі үшін маңызы зор өлеңдер Шал ақында көптеп кездеседі.

Дос болма майда тілді күлгенменен,

Бимағына сырты жылтырап жүргенменен,

Әркім де өз дегенін істеп жатыр

Итке айып сала ма үргенменен [2,141-б.], –

деп өсиет айтқан Шал ақын сыртқы сұлулық пен ішкі сұлулықтың арақатынасын ашып берді. Өлеңдерінде Шал ақынның ішкі дүниесі, оның эстетикалық қабылдау жүйесі анық көрініс береді. Ақынның түсінігінде өмірдегі үйлесім – артына ұрпақ қалдыру болып табылады. Шал ақынның шығармашылығын талдау барысында ондағы эстетикалық ойлардың қарым-қатынас, мінез-құлық, жақсылық пен жамандық, әсемдік пен ұсқынсыздық, асқақтық пен төмендік эстетикасына қатысты құрылғанын көреміз. Бұл ақынның алдындағылардан ерекшелігі – ол тек сипаттап қана қоймай, сонымен бірге үлгі алуға, жаманнан жиренуге, жақсыдан үйренуге шақырады, яғни тікелей эстетикалық тәрбие беруге бағытталған.

Адамды жөн білетін дана деп біл,

Істерін жалқау жанның шала деп біл,

Құр жасы елулерге келсе-дағы

Білімсіз сондай жанды бала деп біл.

Жаман сол – жақсы сөзді ұға алмаса,

Ғалым болмас ұстаздан дұға алмаса,

Молла есімін алған жан толып жатыр

Не керек ғылым бойға жұға алмаса [2,137-б.].

Ақын-жыраулардың пікірінше, адамгершілігі өте күшті, жомарт, ақкөңіл, парасатты, карапайым, адал адам ғана бақытты бола алады, ал пасық, өркөкірек, сараң адамның бақытты болуы мүмкін емес. Ақын-жыраулар табиғат пен қоғамдағы жақсы-жаман құбылыстарға тоқталып, терең философиялық ой туғызады. Мысалы, Шал ақынның:

Жамандар өзін-өзі зорға балар,

Бір өзінен басқаны төмен санар

Жақсылар ағын судай, асқар таудай,

Жаймалап қайда жақсы орын алар [2,126], –

деген жырында жақсылықты мақтап, дәріптейді, жамандықты сөгіп, елге жиіркенішті етіп көрсетеді. Адамның аласы да, құласы да бар, жаманы да, жақсысы да бар, адалы да, арамы да бар. Жақсы өзін кең ұстайды. «Жаман адам кетсе, дүние кеңіп қалғандай болады. Жақсы адам кетсе дүние кеміп қалғандай болады. Қандай ауыр сөз! Сонымен бірге қандай әділ сөз!» – дейді Т.Рысқалиев [4,197б]. Бірақ мұндай сөзді айтпау мүмкін емес, халқымыз осындай сөзбен жақсылықты сезіндіріп, жамандықтан безіндіріп отырған. «Жақсылықтың ешбір айнымайтын өлшемі – адамдардың әлеммен қатынасында да, өзара қатынастарында да, олардың ешқашан өшпес құндылықтар екенін мойындап, олардың жалпы дүние болуының негіздерін сақтау, қастерлеу және оны бұзатын, былғайтын, оны тәрк ететіннің бәрін де жамандық деп қарау», – дейді Қ.Әбішев [5,259б].

Жыраулар өмір жайлы, достық жайлы, адамгершілік, ерлік жайлы, тіршілік жайлы жыр шерткен. Олар өмір диалектикасына да терең көз жіберген, дүниенің бірқалыпта тұрмайтынын, үнемі өзгерісте болатынын дұрыс пайымдаған. Жыраулар поэзиясында адамгершілік, этика, мораль мәселелері кең орын алған. Оларда бүгінгі жастар ғибрат, тағылым алар дүниелер молшылық. Жыраулар поэзиясы өзінің әлеуметтік, адамгершілік сарынымен ғана емес, көркемдік сапасымен де құнды.

Қазақ мемлекетінің негізі елдің рулық арақатынасынан құралса, оның қайнар бұлағы туыскандық, мейірімділік, сезімнің артуы арқылы құралатынын жыраулар жақсы түсінді. Ол кездегі алға қойған саяси-әлеуметтік талап қазақ деген ұлттық сананы рулық, жүздік ұғымның шеңберінен асырып, түбі бір тұтас мемлекеттік дәрежеге көтеру еді. Жыраулардың арманы қазақ жұртын қабырғалы мемлекет қатарына қосу болды. Халықтың басын біріктіреміз деп талай қиындықты бастан кешірді, алдаспан жырлары ханды да, қараны да аямады. Олардың әрбір жырын жеке бір тарих деуге болады, себебі сол кездегі халықтың әр қадамын бейнелеп, құнды мәліметтер беріп отырады.

ӘДЕБИЕТ

- 1 Нұрланова К.Ш. Жарық дүние // Қазақстан - Заман. - 1997, 1 қаңтар. (ин Каз.)
- 2 Бес ғасыр жырлайды: XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары. Үш томдық. (Құрастырған. М.Мағауин, М.Байділдаев). - Алматы: Жазушы, Т.І. 1984. – 256-б. (ин Каз.)
- 3 әл-Фараби. Философиялық трактаттар. - Алматы: Ғылым, 1973. – 446-б. (ин Каз.)
- 4 Рысқалиев Т.Х. Даналық пен түсініктің үлгілері. – Алматы: Асыл кітабы, 1999. – 237-б. (ин Каз.)
- 5 Әбішев К.А. Философия. – Алматы, 1999. – 264-б. (ин Каз.)

REFERENCES

- 1 Nurlanova K.SH. Zharyc dunie // Kazakhstan-Zaman. - 1997, 1 cantar. (in Kaz.)
- 2 Bes gasyr zhyrlyaydy: XV gasyrdan XX gasyrdyn bas kezine deyingi kazak akyn-zhyraularynyn shygarmalary. Ysh tomdyk. (Kyrastyrgan. M.Magauin, M.Bajdildaev). - Almaty: Zhazushy, T.I. 1984. - 256 b. (in Kaz.)
- 3 Al-Farabi. Filosofiyalyc traktattar. - Almaty: Gylym, 1973. – 446 b. (in Kaz.)
- 4 Ryscaliev T.H. Danalyc pen tusiniktin ulgileri. – Almaty: Acyl kitaby, 1999. – 237 b. (in Kaz.)
- 5 Abishev K.A. Philosophy. – Almaty, 1999. – 264 b. (in Kaz.)

Резюме

Ж.Б. Ошакбаева

(Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК)

СВОЕОБРАЗИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ
КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

В статье анализируются эстетические воззрения мыслителей эпохи казахского ханства, выявлены взаимосвязь и направление традиции, новаторства в эстетической культуре казахов. Автор отмечает, что казахские мыслители, распространяя свое искусство среди народов, не боялись высказывать правду и критические суждения. В статье особо подчеркивается сила эстетического воздействия их произведений, основной идеей которых выступает любовь к человеку.

Ключевые слова:

Summary

Zh.B. Oshakbayeva

(Institute of philosophy, political science and religious studies of KN of MAUN of RK)

THE PECULIARITY OF THE FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF THE KAZAKH KHANATE

This article analyzes the aesthetic views of thinkers of the Kazakh Khanate, revealed the relationship and the direction of tradition, innovation in aesthetic culture of Kazakhs. The author notes that Kazakh thinkers, spreading his art among the people were not afraid to speak the truth and critical judgment. The article highlights the power of the aesthetic impact of their work, the basic idea of which stands the love of man.

Keywords:

Поступила 27.06.2013 г.